

כיוונים חדשים

כתב עת
לענייני ציונות, יהדות,
מדיניות, חברה ותרבות

עורך
אלי אייל

סגנית עורך ליפשה בן ש"ך

האלגוריה של הפואמה "מסדה" (מצדה)

מדוע נשכח יצחק למדן מול אצ"ג ושלונסקי

אביהו זכאי

"שוקע אני יותר ויותר בתהום חידתנו המשונה,
מתלבט אני בסבך הזה ששמו: יהודים, ותוהה,
מה פה, היכן פה, איזה מוצא, היכן כאן סיבה, פתרון?
והאומנם אפשר להגיע לידי פתרון [...] ...]
ואני מלא תהייה, צער וכאב נוראים, ייסורים צורבים
- וזה דורש ביטוי -
האוכל סוף סוף לכתוב את 'הפואמה' שלי - יהודים [מסדה]?"
יצחק למדן, יומן, 1923

פרופ' אביהו זכאי הוא פרופסור (אמריטוס) להיסטוריה באוניברסיטה העברית בירושלים.
ספרו (יחד עם דוד ויינשטיין) גלות ופרשנות: עיצובה של ההיסטוריה האינטלקטואלית
המודרנית בעידן של נאציזם וברברזם, עתיד לצאת לאור בהוצאת "רסלינג".

בין החיבורים החשובים ביותר שניצבו ליד ערש ההתיישבות היהודית בארץ-ישראל, בראשית המאה העשרים, נמצאת הפואמה **מסדה**,⁽¹⁾ מאת יצחק למדן (1899–1954), אשר התפרסמה לראשונה בשנת 1926. למדן נמנה על שלושת המשוררים המייסדים של השירה העברית בארץ, לצד אורי צבי גרינברג (1896–1981) ואברהם שלונסקי (1900–1973), לפואמה שלו הייתה השפעה עצומה על תנועות הנוער הציוניות בארץ ובגולה והיא הודפסה במהדורות רבות. ולא זו בלבד שנקראה באירועים חגיגיים רבים שעשו תנועות אלה במועדים שונים, אלא שאף הוכנסה לתכנית הלימודים במערכת החינוך העברי של היישוב בארץ, ולאחר מכן של מדינת ישראל. קבוצות חלוציות רבות שהוקמו באירופה נקראו על שם פואמה זו, בהן גרעין המייסדים של קיבוץ מסדה בעמק הירדן, כמו שכתב אברהם כהן, איש השומר הצעיר בוורשה, בשנת 1930: **”מסדה** היא ספר דור ויצירה אישית מושלמת כאחת, פסגה של הצלחה ספרותית” המבטאת מעל לכל “חוויות של דור שלם” דור “המהפכה החלוצית”.⁽²⁾

השליחות ההיסטורית

מה היה, אם כן, בפואמה זו ששבה את הלבבות והשפיע כה עמוקות על היישוב הצעיר בארץ ועל חניכי תנועות הנוער הציוניות בארץ ובגולה? מדוע דווקא לה התייחדה השפעה כה גדולה על התנועה הציונית, על שלל בניה ומגשימיה, ובעיקר לשורה “שנית מסדה [מצדה] לא תיפול!” (עמ’ 70). כיום, אולי נשכח חיבור זה, אך בזמנו, דומה שלא היה חיבור חשוב ממנו ליצירת האתוס הציוני ולמתן פשר ומשמעות לעלייה ארצה. אחת הסיבות לכך טמונה בתחושת השליחות ההיסטורית המפעמת בפואמה, אשר לפיה קבוצה של חלוצים צעירים נטלה על עצמה להוות בגופה וברוחה את חוד החנית של ההיסטוריה היהודית מכיוון שעליה הוטלה השליחות הסגולית להטות ולשנות מהקצה אל הקצה את מהלך דברי ימי עם ישראל. או כמו שכתב יריב בן-אהרון: “החזרת ‘מצדה’ לעברית כ’מסדה’, במובן של אבן יסוד, מחברת את הסמל העתיק של האחרית [של מצדה] לראשית החלוצית החדשה.”⁽³⁾

אך **מסדה** איננה רק אבן יסוד, אלא היא, מראשית ועד אחרית, התרסה ומרד כנגד עוולות ומצוקות, פורענויות וגזירות, שליוו, כממד הכרחי, את ההיסטוריה היהודית. לנגד עיניהם של הצעירים עמד סמל הגבורה המפוארת והנואשת של

מצדה הנופלת שדודה בפני החילות הרומיים. ולכן, מטרתם העליונה עכשיו היא להבטיח כי מסדה שוב לא תינגף בתעתועי מהמורות ההיסטוריה ועם ישראל ישב לבטח בארצו. זוהי תעודתה הגדולה של הפואמה.

תודעה ושליחות היסטורית ייחודית הן תמצית הפואמה **מסדה**. חלוצים צעירים אלה, "אשר נשמטו מתליות-נכר" ועלו אל "מסדה" שעה ש"חשכו כל השמשות בשבעת רקייעי-עולם", זורעים עכשיו "זרע נפש וחלומות" במסדה (עמ' 116). ומאחר שכל מעיינם הוא "לכבוש תנחומים בקרב מסדה", הרי שנועדו להקריב את עצמם ב"קרב זה ממושך ועקשני על כברת ארץ רק אחת" (עמ' 116-117). ביסוד הפואמה וסוד הצלחתה נמצאת האמונה כי "שכינת-עם חידת-גורלה על שכמם הטעינה" (עמ' 117), וכן שאנשי העלייה השלישית, בני דורו של למדן, נושאים על שכמם את גורל ההיסטוריה היהודית, ושליחותם היא לסמן ולהאיר בפני כל את כיוון חץ הגאולה של היסטוריה זו. בהקשר היסטורי זה, מסדה היא המקום והרעיון אותם "שכינה דוויה בחזונה חזתה" (עמ' 117), שעה שמערכות ההיסטוריה מצויות ב"דמדומי העולמות", או שעה בה "מזל התעתועים של ישראל" בהיסטוריה "חוצה אל התוהו, הה, שוב ושוב אלי התוהו" (עמ' 118). בראשית המאה העשרים, מסדה היא התשובה לאלת המזל של ההיסטוריה הדוחקת שוב ושוב את העם היהודי מתוהו לבוהו. וכך שואל המחבר: "עד מתי תגשש יד-עם שחופה באצבעות עיוורות על סוגרי הישע" של ההיסטוריה היהודית? התשובה המלאה לכך נמצאת בידי ההשגחה העליונה הפורשת "חלום אחרון אשר דלתה מלילות נדודים: **מסדה**". אין תמה, אפוא, שרק בידי "מתי-מספר [החלוצים הצעירים] שעל החומה [חומת מסדה] הופקד חלום זה ופתרונו" (עמ' 119).

סוד מהלך ההיסטוריה היהודית והבטחתה, פְּשרה ופתרונה האפשרי מהווים את הלז של הפואמה, מקנים לה את משמעותה הסגולית וחשיבותה הייחודית, ולאורם מתקדמת ונפרשת העלילה. הפואמה כוללת שישה פרקים בחייו של עולה צעיר למסדה, או ארץ-ישראל, ובין אלה משובץ מהלך ההיסטוריה היהודית על אימה ועוולותיה. שישה פרקים, או מדורי הגשמה, בפואמה, כמספר ימי השבוע, אך את יום השבת, ניצחון הגאולה הציונית ופתרון ההיסטוריה היהודית, לא כלל המחבר בספרו. מבחינה זאת, **מסדה** איננה אוטופיה. ההפך מכך, היא מתארת את דרך הייסורים הארוכה והממושכת להגשמתה של אוטופיה אפשרית בארץ-ישראל. היא מציינת את הרגע ההיסטורי-גאולתי שבו "מערתה ספר-בראשית חדש נפתח על החומה" (עמ' 139). משמע, בריאה חדשה של העם היהודי מהתוהו ובוהו של ההיסטוריה.

החלוצים הצעירים והעניים

אין כל ספק כי מסלול הנפתולים הפתלתל של ההיסטוריה היהודית, הקשיים העצומים של הגשמת החזון הציוני ואי היותה של מסדה אוטופיה, הם שחיבבוה על קוראיה הרבים בארץ ובגולה. שהרי ציונה העיקרי הוא הקרבה עצומה מצד החלוצים הצעירים.

קבלי [מסדה] בכורי חיינו, צידה ללוחמי הרעבים,
ומעינות עלומינו - לצמאיך! (עמ' 49).

החלוצים אכן עניים ואביונים, ברם, הם כורתים ברית עם המולדת:

אנו עירומים ויחפים נעלה על החומה,
על כל הכלונסאות הנעוצים בפרשות־דרכים
תלינו כותונתינו לדגלים מבשרי חירות (עמ' 50).

שהרי "מה לנו פחד קרב, ואיך לבגוד נוכלה?" (עמ' 51) במסדה. זוהי תמונה מציאותית קשה אך גם שליחות היסטורית מרתקת, שהציעה פואמה זו בפני דור החלוצים הצעירים. נתגלגלה לידי משימה היסטורית כבירה, שלא בקלות תיעשה אלא תיקנה בדמים רבים ובייסורים גדולים.

לאחרונה, נקטה הוצאת מחנות העולים יוזמה ברוכה ופרסמה מחדש חיבור חשוב זה, ויריב בן־אהרון, חבר קיבוץ ראש־הנקרה, חיבר לה מסכת פירושים ומקורות חשובה ומרתקת, שבה מתגלה לראשונה את עושרה הבלתי רגיל של יצירה זו, וישנם בידינו הכלים להבנת המקורות האידיאולוגיים, המושגיים והלשוניים הייחודיים שלה. עתה אפשר להבין, סוף־סוף, לאשורה, פואמה זו על סמך המבנה הפנימי הלשוני, הסמנטי והלינגוויסטי שלה, ולאור עולם המושגים והרעיונות היהודיים של המחבר, ולפרש אותה בהתאם למרחב הניסיון ואופק הציפיות ההיסטורי היהודי הסגולי בזמנו, אשר הדריכו את למדן, בזמנו, בכתיבת הפואמה והפכו אותה למקובלת ונערצת בקרב חניכי תנועות הנוער החלוציות. עולמו של למדן הוא עולם של סמלים יהודיים, או כמו שכתבה המשוררת רחל (1890–1931): "סמליות היא ביטויו הטבעי, האורגני של יצחק למדן, עד כי אינך משגיח בה כמעט."⁽⁴⁾

שלילת הגולה

לאחר הופעת **מסדה** היא "נחשבה מיד ליצירת מופת, ורבים מאנשי העלייה השלישית הזדהו אתה. הם מצאו בצירוף של ייאוש ומרד הד לפחדיהם". בדרך זו הפכה **מסדה** "לחלק מהרפרטואר של החלוצים שנותרו על משמרתם" בישראל, "על אף התנאים הקשים שהבריחו רבים מחבריהם". חלקים רבים ממנה החלו להיות מדוקלמים בימי כינוס ועצרת, "בדומה ל'ברכת עם'" של חיים נחמן ביאליק (תְּחִינָה יְדֵי כָל-אֲחֵינוּ הַמְּחֻנְנִים / עֲפֹרֹת אֲרָצֵנוּ בְּאֶשֶׁר הֵם שָׁם; אֶל יִפְל רֹחֲכֶם - עֲלִיזִים, מִתְרוֹנְנִים / בָּאוּ שְׂכֶם אֶחָד לְעִזְרַת הָעָם!), "שהיה להמנון תנועת העבודה, או 'התקווה' וה'אינטרנציונל', וכמו חלק מ'מתי מדבר' של ביאליק". זאת ועוד, בבתי הספר "החלו ללמד את הפואמה הדרמטית" של למדן "והיחס אליה היה כאל פסוקים מספרי הקודש, שחובה לשננם, ולהקנותם לדורות הבאים"⁽⁵⁾.

מאמר הביקורת הראשון והמתלהב שנכתב על **מסדה** הופיע בעיתון **דבר**, ביטאון תנועת העבודה, אשר נוסד בשנת 1925 על ידי ברל כצנלסון ומשה בילינסון, באותה השנה בה הופיעה הפואמה עצמה, 1926, ונכתב על ידי אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר). המחבר מדגיש, כפי שעשה יצחק למדן עצמו, את הקשר ההדוק והסגולי בין מלחמת העולם הראשונה והפרעות הנוראות ביהודים לבין הפואמה **מסדה**: "במלחמה העולמית" בה הושמד ונהרג "חלק גדול מהיהדות", בתקופת צלמוות זו "ובחושך האבדון הזה נצנצה קרן תקווה אחת - מסדה! זהו שם אלגורי לציון ולתקווה לחידוש החיים בארץ האבות"⁽⁶⁾ אז"ר מזדהה עם המסר העיקרי של הפואמה - ארץ-ישראל כמקום מקלט ליהודים, שלילת הגולה, ותפקידם הסגולי של החלוצים בבניין הארץ כפתרון לשאלה היהודית.

שנה לאחר הופעת הפואמה, בשנת 1927, כתב בהתלהבות משה קליינמן **בהעולם**, ביטאון ההסתדרות הציונית העולמית, כי בפואמה זו "ניסה [למדן] לתפוס את כל כובד משאה של הפרובלמה הלאומית כיום הזה". לשון אחר:

כל הכאב הצורב של המהפכה הגלותית וכל דווי המענה של המולדת, אשר עוד לא הורכשה וכבר כאילו משתמטת מתחת רגלינו, בא לידי ביטוי בפואמה עשירת התוכן הזו, והביטוי הוא חזק, דוקר ונוקב עד תהומה של הנפש.

לדעתו, **מסדה** היא "הפואמה הגדולה הראשונה של הציונות המעפילה"⁽⁷⁾. בה בשנה מפליג יצחק אשר ניידיץ, גם הוא **בהעולם**, בשבחי הפואמה:

הנה לפנינו יצירה פיוטית ממדרגה ראשונה, המוסרת לנו בתיאורים בולטים את התאבקותם של בוני החומה ואת התלבטותן של נפשותינו אנו.

זאת ועוד, ניידיץ מציין כי "שירת מסדה היא לא רק שירת הלך הנפש של הלוחמים על החומה – זוהי שירת הדור"⁽⁸⁾. הוא מסכם את פואמה כך:

[למדן], המשורר היהודי, מסיים את שירת המרד היהודי בקריאה הגדולה של העם הנצחי "חזק, חזק ונתחזק!" ספר חדש, הוא אומר, נפתח על החומה: וכמו אבותינו בסיימם ספר התורה וטרם מחדש יחלו, קראו את הקריאה המעודדת הזו, כן גם הבנים "המחשקים בחישוקי אומץ אחרונים על נשמתם המתפוררת", קוראים איש לאחיו ולכל העם: חזק, חזק ונתחזק.⁽⁹⁾

"מחול מסדה מתלקח ובוער"

בקרב אנשי תנועות הנוער החלוציות באירופה זכתה הפואמה של למדן לתגובה נלהבת ביותר. בשנת 1930, פרסם אברהם כהן מאמר **בהשומר הצעיר**, ביטאונה של תנועת "השומר הצעיר", שבו כתב כי פרסום הפואמה של למדן "בתנועתנו הולך ורב"⁽¹⁰⁾. כפי שכתב דני הדרי, "שלוש שנים ויותר לאחר שהופיעה 'מסדה', לראשונה נראה שאין עדות נאמנה מזו" של אברהם כהן "להשפעתה הגדולה של היצירה על המחנה החלוצי. חניכי הנוער ובוגריה של התנועה החלוצית באירופה "ראו בגיבור היצירה את בן דמותם, משום שהם עצמם הלכו או התכוונו ללכת בדרכו"⁽¹¹⁾. ואכן, אברהם כהן לא מפסיק להרעיף שבחיו על **מסדה**: "שם צנוע קורא לה: פואמה. לא העז המשורר-החלוץ לכנות את יצירתו בשמה המלא אפופיאה", משמע סיפור עצום ממדים על חיים ומעשים של קבוצת גיבורים המתאר מעשי גבורה ואירועים היסטוריים רחבי היקף. שהרי "מסדה היא ספר דור ויצירה אישית מושלמת כאחת, פסגה של הצלחה ספרותית". ביתר פירוט, הפואמה משקפת "חוויות של דור שלם", משמע "דור המהפכה החלוצית". היא מבטאת את "ביטוי הרצון הלאומי" ומתארת "לוחם אמיץ על מרומי החומה

למען הגשמת החלום האחרון",⁽¹²⁾ או פתרון הבעיה היהודית. תנועות הנוער החלוציות בגולה ובארץ הזדהו הזדהות מלאה וגמורה עם התוכן, הצורה והרעיון של **מסדה**. עדות לכך ניתן למצוא בשירו של זרובבל גלעד "צביה", שנכתב ב-1943, והושפע מצביה לובטקין מתנועת "החלוץ" בפולין. כשליח תנועה זו לפולין, לפני מלחמת העולם השנייה, פגש זרובבל בצביה ושמע אותה שרה בהתלהבות שורה מ**מסדה**, המצוטט בשירו "מחול מסדה מתלקח ובוער".⁽¹³⁾ צריך לציין כי בפואמה של למדן מבטא "מחול במסדה" תמורה מהפכנית חשובה בהיסטוריה של העם היהודי:

מחול מסדה מתלקח

ובוער -

פנה דרך, גורל דורות, היזהר!" (עמ' 64).

אך חשוב לציין כי במבחן הזמנים, כמו שכתב החוקר והמבקר שמעון הלקין, בשנת 1973, "מתעוררת שוב ושוב התמיהה על השכחה, הגמורה כמעט, שנגזרה" על שירת יצחק למדן.⁽¹⁴⁾ באפריל 1927, שנה לאחר פרסום הפואמה, כתב המבקר, אהרון אשכולי, כי "הפרובלמה של שירת ארץ-ישראל, אין למדן יחיד לה. פרובלמה זו משותפת לו ולשני חבריו. גם [אורי צבי] גרינברג וגם [אברהם] שלונסקי עמדו בפניה".⁽¹⁵⁾ ברם, בהשוואה לשלונסקי וגרינברג, כפי שכתבה חיה הופמן, למדן הוא "ללא ספק הנשכח וה'מקופח' שבין שלושתם. ציבור קוראי השירה של היום איננו קורא עוד, כמדומה, את שיריו, ואף המחקר האקדמי כמעט שאינו מגלה בהם עניין". אין תמה, אפוא, ש"הפואמה **מסדה** איבדה בהדרגה את מקומה בתכניות הלימודים של בתי הספר". צריך לציין כי למעשה "מסתמנת שחיקה מסוימת במעמדו של למדן כבר בשנות ה-30", שעה "שפופולריותה של הפואמה מסדה בארץ ובתפוצות נמצאת במלוא תנופתה".⁽¹⁶⁾

מול שלונסקי ואצ"ג

אמנם, במבחן הזמן, מעמדו של למדן ירד בהשוואה לזה של שלונסקי וגרינברג, ברם מבקרים רבים המשיכו לציין את ההשפעה הגדולה והמתמדת שהתייחדה לפואמה שלו, משך שנים רבות, בכל הקשור להבנת פשר הקיום היהודי בישראל ובגולה. כך, בשנת 1953, כתב המבקר, ש"י פנואלי, שהפואמה **מסדה** היא "שיר

אחד שהושר בחמישה פרקי זמנים, ואינו אלא אחד, שירו של ישראל, גורלו, מאבקו עם הגורל הקבוע במזלו, וניסיון אחרון של ישראל לשרות עם גורלו במסדה רבת־השמש וחשופת הסלעים". אם "בכל דורותיו היה ישראל נמלט מגורלו וגורלו מדביקו, כרוך אחריו כצל", הרי "במסדה תהיה פגישה אחרונה, פנים אל פנים, בלי מסתור והתחמקות, קרב אחרון. פה יתבקע תוכנו". מחול מסדה הלוחט המתלקח מהווה, אמנם, חלק אינטגרלי של הגורל היהודי. אך אם "אבותינו היו רוקדים בעיניים עצומות את מחול־החידה שאין לה סוף", הרי "מחולה של מסדה הוא מחול הפתרון, התעוררות והכרעה". למדן הפך לאדם "הצופה דרכי ישראל וייעודו". הוא "נצמד אל הבעיות הגדולות של האומה ונעגן אל הפדות; מורד בגורל עם שידוע הוא כי אין להימלט ממנו, ועם שמרגיש הוא בכוח־סתרים מנהל ומכוון צעדי אומה בעל כורחה"⁽¹⁷⁾

הערכה רבה למסדה של למדן מתבטאת גם בדבריו של המבקר דב סדן, שפורסמה ב־1954 בחוברת מולד, עם פטירתו של המחבר. בשנה זו, תיאר סדן מעין "דיוקן" של למדן ובו כתב כי הפואמה מסדה הייתה "חביבה, אהובה ואפילו נמרצה [כך] בתקופה מסוימת בתל־אביב, במושבה" ו"בקיבוץ" ומהם "נדדה החביבה, האהבה ואפילו ההערצה לקיבוצי ההכשרה של החלוצים בפולין ובליטא". אך גם סדן עצמו לא יכול היה שלא להטיל ספק בכך שלמסדה לא נועד "אורך ימים, בחינת שירה ולא בחינת תעודה"⁽¹⁸⁾

עשרים שנה לאחר מכן, בשנת 1973, כנזכר לעיל, קונן החוקר והמבקר שמעון הלקין "על השכחה, הגמורה כמעט, שנגזרה" על שירת יצחק למדן⁽¹⁹⁾ בניגוד לחוקרים רבים, טען הלקין ששירת למדן איננה מהווה "שוועה לגאולת ההיסטוריה הישראלית, כי אם להיפך: כולה שוועה למין פורקן אישי צנוע שבקצה השלמה עם העולם האנושי המטורף ועם העולם היהודי האומלל בתוכו". אך גם הלקין עצמו לא יכול היה להכחיש כי "בשנות העשרים והשלושים הלך לב הקורא" אחר הפואמה מסדה משום שהיא מבטאת "את הנכונות לגבורה, להקרבה עצמית בקרב האחרון להצלת ההיסטוריה היהודית ברוח הציונות המגשימה"⁽²⁰⁾

אחת הביקורות החשובות ביותר על מסדה ועל שירת יצחק למדן בכללותה נכתבה על ידי המבקר ברוך קורצוויל, בשנת 1966. קורצוויל עסק ב"תודעה ההיסטורית בשירי יצחק למדן", וקבע כי "ללמדן תודעה עמוקה על קשר בל־יינתק שבין האומה לבין החוויה האישית". מסדה במובן זה היא "עדות לחיפוש קדחתני אחר פשר גורל עמו". כך, השילוב שבין גורל האומה לבין החוויה והקיום האישי כובשים את "לב הקורא" והופכים את שירתו של למדן ל"שירת

הלב והמצפון הלאומי". יתר על כן, "המשורר מסוגל להבין את פשר חייו, את עצמו, רק בתהליך ההתייחדות הנפשית המלאה עם המשמעות הפנימית של תולדות עמו". אין חציצה, אפוא, בין האני של המשורר לבין המצפון הלאומי. מבחינה זו, "מחולות החלוצים ומדורותיהם" **במסדה** "הם המחולות והמדורות של אבותיהם, קשר המקשר את שמחת מסדה עם לילות שמחת תורה. אבותינו, כשהיעוד בלבם, רקדו בעיניים עצומות מעל תהומות. בלי האמונה העמוקה ביעוד אי אפשר לרקוד על התהום. זאת ידעו החלוצים הראשונים אנשי מסדה, זאת ידע גם דורנו".⁽²¹⁾

לבסוף, בראשית המאה העשרים ואחת, טען המבקר הלל ברזל, כי בדומה לאורי צבי גרינברג, גם למדן "היה צופה לבית ישראל ושירתו נדרשה לגורל העם בארצו ובמקומות גלותו". "קהל קוראיו", ממשיך ברזל, "הטה אוזן בעיקר להבטחה כי מסדה החדשה לא תיפול." זו הסיבה, בין השאר, כי יצירתו **מסדה** "זכתה במעמד של יצירת חובה שאין לפסוח עליה במערכות החינוך, ויש להקנותה לדורות הבאים כחלק ממורשת הדורות". כך, למרות ש"בטל מעמדה המיוחס בתכנית הלימודים", הרי ש"נשארה **מסדה** תמרור דרך בנוסחה החדש, המתפרץ, החדשני בצורתו, והמציין את המעבר משירת התחייה לשירת ארץ-ישראל".⁽²²⁾

סוף ל"דמדומי העולמות" בגולה

כדי להבין את כוחה ומשמעותה של **מסדה** צריך להתחיל במחבר, יצחק למדן, איש העלייה השלישית, ובכוונתו הגדולה בחיבור זה. למדן הקדיש את הפואמה לאחיו, משה, אשר נרצח "על אדמת אוקראינה בימות הטבח בישראל" (עמ' 15), כמו שנכתב בהקדשה לפואמה, בפרעות ובפוגרומים בשלהי מלחמת העולם הראשונה שנעשו ביהודי רוסיה-אוקראינה, בין השנים 1917-1920, שבהם נרצחו למעלה ממאה אלף יהודים בידי כפריים, צבאות מהפכניים ואנטי-מהפכניים ברוסיה, לצד לאומנים אוקראינים. תיאור מצמרר של תקופה זו נמצא בספרו של איסאק באבל (1894-1940), **חיל הפרשים**, שפורסם ב-1926, שבו מתוארים מעשי רצח מזעזעים של יהודים בסיפורים: "חציית הזברוץ", "גדליה" ו"ברסטצ'קו"⁽²³⁾ ההשוואה בין הפואמה של למדן לבין **חיל הפרשים** של באבל היא בעלת משמעות לא רק מכיוון ששני החיבורים הופיעו באותה שנה, 1926, אלא בשל העובדה שהם מייצגים שני פנים חשובים ביותר של פשר הקיום היהודי ואופניו בראשית המאה העשרים: ראשית התחלת הקמתה של מולדת ארץ-ישראל, מצד אחד,

והיסחפות סטיכית וטרגית במערבולת החיים בגולה כתוצאה מפעולתם של כוחות היסטוריים חשובים, כגון: מלחמת העולם הראשונה והמהפכה הרוסית, מצד שני. אלה, כמובן, הרקע והציר העיקרי של הפואמה **מסדה** – המעבר מפסיביות בגולה לעשייה חלוצית בארץ-ישראל; הרס ואובדן באירופה מול יצירה ועשייה בארץ-ישראל; סוף "לדמדומי העולמות" בגולה וזריעת "זרע נפש וחלומות" במסדה, עם ראשית חזון קימום עם ישראל בארצו.

בהקשר היסטורי זה, בשעה שהמהפכנים ברוסיה, כפי שכתב המשורר הרוסי המפורסם אלכסנדר בלוק (1880–1921), בפואמה **שנים-עשר** (שפורסמה ב־1918), הכריזו: "תבערת עולם הפחנו, תבערת עולם בדם – שים ברכה ריבון עולם,"⁽²⁴⁾ הרי שלמדן ורבים מבני דורו חשו שהמהפכה הבולשביקית המיטה עליהם טרגדיה אישית ולאומית כאחד, ומכאן הפנייה אל ארץ-ישראל, אל **מסדה**. הפואמה **שנים-עשר** מתארת את מצעדם של שנים-עשר חיילים רוסים הנושאים את בשורת המהפכה, בדומה לשנים-עשר השליחים ההולכים אחר ישו, לאורך רחובות פטרוגרד (סנט-פטרסבורג), כאשר סופת ההיסטוריה גועשת ומשתוללת סביבם. אכן, בלוק קיבל את פני המהפכה במעין שמחה דתית, כאילו הייתה חגיגה המובילה לקראת שינוי כולל של פניה הרוחניים של רוסיה, והיא גילמה עבורו את הנפש הרוסית המרדנית. הוא הדין ביחס לוולדימיר מאיאקובסקי (1893–1930), המשורר הגדול של המהפכה הרוסית, אשר בפואמה **ענן במְכַנְסִים** (1915), או במקור "השליח השלוש-עשר", מדמה עצמו, בדומה לאלכסנדר בלוק, לשליח ישו המביא את בשורת המהפכה לעולם כשהוא עטור "בנזר קוצי המהפכה."⁽²⁵⁾ אבל ליהודים, כנזכר לעיל, הביאה המהפכה הבולשביקית רק פורענות, רדיפות וטרגדיה. זהו השורש ההיסטורי רעיוני של **מסדה**, זהו העולם שממנו מבקש גיבור **מסדה** לעקור, או בלשונו: "ברחתי אלי ספינת גולים, ואעל אל מסדה" (עמ' 36).

"נצח סימפונית הדמים"

ביסוד **מסדה** נמצא מצב הקיום היהודי, בראשית המאה העשרים, כפי שהוא משתקף בעולמו של חלוץ-עולה צעיר בן העלייה השלישית. דור שלם של צעירים יהודים, בתקופה זו, היה עד למציאות האיומה באירופה והביט בבעתה על גורלם של היהודים בה. זו הסיבה העיקרית לכך שחיבור זה דיבר אל לבם של הצעירים היהודים הן באירופה והן בארץ-ישראל: הוא פרש בבירור וניסח בפניהם בחדות,

בפעם הראשונה, את חזות האימים הצפונה ליהודי באירופה, או בלשונו של למדן, את "נצח סימפונית הדמים" (עמ' 31) הכרוכה באורח בלייפרד בחייהם של היהודים בגולה. כמה שנים קודם לכן, תיאר חיים נחמן ביאליק, ב"בעיר ההרגה" (1903–1904), את זוועות הפוגרומים בראשית המאה העשרים, במילים "הַשְּׁמֵשׁ זָרְחָה, הַשְּׁטָה פְּרָחָה וְהַשׁוּחַט שָׁחַט", והלקח שלו היה –

וְעֵתָה מֵה־לֶּךָ פֹּה, בְּנֶאֱדָם, קוּם בְּרַח הַמִּדְבָּרָה
 וּנְשֹׂאתָ עִמָּךְ שְׂמָה אֶת־כּוֹס הַיְגוּנִים,
 וְקִרְעֵתָ שָׁם אֶת־נִפְשֶׁךָ לַעֲשָׂרָה קְרָעִים
 וְאֶת־לִבְכָּךְ תִּתֵּן מֵאֲכָל לַחֲרוֹן אֵין־אוֹנִים,
 וְדַמְעֵתָךְ הַגְּדוּלָה הוֹרֵד שָׁם עַל קִדְקִד הַסְּלָעִים
 וְשֹׁאֲנֵתָךְ הַפָּרָה שְׁלַח – וְתֹאבֵד בְּסַעְרָה.⁽²⁶⁾

למדן, בניגוד גמור לביאליק, הסיק לקח היסטורי חשוב ומשמעותי מפרעות אלה. שוב אין זו השאלה כיצד לדבוק בשמירת חיי היהודים באירופה, שפירושה המשך הכניעה המסורתית לממשלות הגויים והשלמה עם הסבל שגורמות הפרעות, מפקידה לפקידה. השאלה העיקרית העומדת עכשיו בפני הנוער היהודי היא ההגשמה החלוצית בארץ־ישראל. מול זוועות הפוגרומים באירופה, לנוכח היעדר כל תקווה להמשך הקיום היהודי בה, מוטל על הנוער היהודי לאמץ ברוחו ובגופו את תעודתו ההיסטורית הגדולה, לעלות לציון ולהבטיח כי "שנית מסדה לא תיפול". זו בתמצית מהות הפואמה **מסדה**. לכן, היא מסמלת את אמירתו החשובה של גרשם שלום ש"הציונות החזירה את העם היהודי להיסטוריה". או בלשונה הפיוטית של רחל, **מסדה** מציגה חיזיון של נער עברי שנמלט מרוסיה ורוצה לעלות לארץ־ישראל. הנהו בין שומרי חומותיו של המבצר האחרון. מתענה בענותן, מתייאש וכושל, מבקש שכחה בשכרות מחול על מרי ההתפכחות, שאחריה ייאבק במראות־תמול מפתים, כורע, גובר ומעודד: "חזק, חזק ונתחזק."⁽²⁷⁾

זו גם הסיבה לאופייה הכה לוחמני, הכה אגרסיבי, של הפואמה **מסדה**. כל מרחב ההיסטוריה הוא בימה, חיזיון של שדה קרב גדול. או כמו שכותב המחבר: "נס המרד האחרון הונף" במסדה כנגד תלאובות ההיסטוריה היהודית ו"פה משפט אחרון יחרוץ הקרב" (עמ' 20) על עתיד גורל ההיסטוריה היהודית ופְּשָׁרָה. תמצית ולוּז הפואמה, על כן, הוא מאבק שאליו נרתמים ואותו עורכים הצעירים החלוצים:

פתחי, חומה, שערי בתי גנזיך הריקים
 ויאצר בם בר־חיינו לשנות הקרב.
 כי שוממים עוד שדות מסדה ומוכי־חרב,
 ומי יודע עד כמה יארך הקרב וימי־מצור כמה עוד ימשכו!
 ועד בוא שנות־שובע, עד גשמים בעתם ירדו
 וטל על אדמת פרזות ייזל לילה לילה;
 עד חרמש הניצחון ברכת שדה יקצור לבטח -
 קבלי בכורי חיינו, צידה ללוחמיך הרעבים,
 ומעינות עלומינו - לצמאיך! (עמ' 49).

בפרק הראשון של הפואמה, "פליט", חושף המחבר את הרקע הלוחמני לחיבורו. אמו מתה עליו קודם שהתגייס לצבא האדום, אחיו נרצח בפוגרום ואביו מבכה אותו מרה. אך כאן חלה תפנית שלמה: המחבר מחליט שלא לקחת חלק במלחמותיה ובמהפכותיה של רוסיה, ולא להפוך קורבן לגחמותיה, אלא "לעלות מסדה" או לארץ־ישראל (עמ' 19). עלייה זו אינה בחזקת חיפוש אחר מפלט של שלווה ונחמה אישית בלבד, ואיננה מהווה בריחה פרטית סתמית לשם מציאת מקלט ומסתור, אלא כל מטרתה וייעודה הוא דווקא מאבק ומלחמה. "נס מרד אחרון" הונף, בעבר, במצדה והמחבר מאמין כי גם עכשיו, "מול גורל דורות אויב", בארץ־ישראל, "משפט אחרון יחרוץ הקרב". מחבר מסדה נטש אמנם את הקרב ברוסיה אך הוא מַזְמֵן עצמו לקרב החשוב מכל בארץ־ישראל, שבה "שכינה רועפת כפורים ירדה ומבעד למסך באות עין שחרית גדולה צופה ומשגחת עלי מסדה" (עמ' 22). העולים ארצה הם לוחמים המצטרפים לקרב הגדול על המשך קיומו של העם היהודי. באירופה הוא עלול להישמד ולהיות למשיסה, ובמסדה (ארץ־ישראל) הוא יגיע למלוא תפארת כוחו. הפואמה מסדה מציעה פרשנות היסטורית סגולית וחשובה על הקיום היהודי בגולה. העלייה למסדה מציינת תפנית חשובה במהלך ההיסטוריה היהודית. הפואמה יותרת בראשית חדשה, שבה קיימת בריאה של מצב קיום חדש, שבו חוזר העם היהודי להיסטוריה. זהו סוד הקסם שהילכה על קוראיה בארץ ובגולה. לשון אחר, הפואמה סיפקה הסבר לא רק למהלך ההיסטוריה היהודית אלא, בעיקר, למהות תפקידם ההיסטורי החשוב של החלוצים, אשר תעודת חייהם הגדולה הייתה להביא לשינוי גדול ומהפכני בהיסטוריה היהודית.

הערות:

1. **מסדה: פואמה מאת יצחק למדן**, עם מקורות ופירושים מאת יריב בן-אהרון (יקנעם): הוצאת קבוצות הבחירה של המחנות העולים והוצאת שחרות מיסודה של קהילת שחר, (2011). מספרי העמודים בגוף הטקסט מתייחסים להוצאה זאת, אם לא צוין אחרת.
2. אברהם כהן, כפי שהוא מצוטט על ידי תום נבון ב"הקדמה" **למסדה: פואמה מאת יצחק למדן**, עמ' 9.
3. **מסדה: פואמה מאת יצחק למדן**, הערה 1, עמ' 19.
4. רחל בלובשטיין סלע, **שירת רחל** (תל-אביב: דביר, תשכ"ה), עמ' ר"ג.
5. הלל ברזל, **שירת ארץ-ישראל - אקספרסיוניזם נבואי: אורי צבי גרינברג, יצחק למדן, מתתיהו שלם** (תל-אביב: ספרית הפועלים, 2004), עמ' 487.
6. אז"ר, כפי שהוא מצוטט אצל דני הדרי, "היחס ל'מסדה' של יצחק למדן כביטוי לגישות שונות אל הציונות ובציונות", **שורשים: קבצים לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה**, כרך ח' (אפעל: יד טבנקין, תשנ"ד), עמ' 148.
7. משה קליינמן, כפי שהוא מצוטט אצל חיה הופמן, "האף על פי כן' הברנרי בשירת יצחק למדן", **הספרות העברית ותנועת העבודה**, עורך פנחס גינוסר (באר-שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון, 1989), עמ' 160.
8. יצחק אשר ניידיץ', כפי שהוא מצוטט אצל חיה הופמן, "האף על פי כן' הברנרי בשירת יצחק למדן", עמ' 161.
9. ניידיץ', כפי שהוא מצוטט אצל דני הדרי, "היחס ל'מסדה' של יצחק למדן כביטוי לגישות שונות אל הציונות ובציונות", עמ' 149.
10. אברהם כהן, כפי שהוא מצוטט אצל דני הדרי, "היחס ל'מסדה' של יצחק למדן כביטוי לגישות שונות אל הציונות ובציונות", עמ' 150.
11. דני הדרי, "היחס ל'מסדה' של יצחק למדן כביטוי לגישות שונות אל הציונות ובציונות", עמ' 150.
12. אברהם כהן, כפי שהוא מצוטט אצל דני הדרי, "היחס ל'מסדה' של יצחק למדן כביטוי לגישות שונות אל הציונות ובציונות", עמ' 150.
13. שירו של זרובבל גלעד מצוטט אצל דני הדרי, "היחס ל'מסדה' של יצחק למדן כביטוי לגישות שונות אל הציונות ובציונות", עמ' 151.
14. שמעון הלקין, "מבוא", **כל שירי יצחק למדן** (ירושלים: מוסד ביאליק, 1973), עמ' יא.
15. זאב אשכולי כפי שהוא מצוטט אצל חיה הופמן, "האף על פי כן' הברנרי בשירת יצחק למדן", **הספרות העברית ותנועת העבודה**, עורך פנחס גינוסר (באר-שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון, 1989), עמ' 158.
16. הופמן, "האף על פי כן' הברנרי בשירת יצחק למדן", עמ' 159-160.
17. ש"י פנאלי, "שירת יצחק למדן" בספרו **חוליות בספרות העברית החדשה** (תל-אביב: דביר, 1953), עמ' 68, 75.
18. דב סדן, "דיוקן", **מולד ירחון מדיני ספרותי**, כרך י"ב (תשי"ד), עמ' 503. דיוקן זה

- נדפס גם בספרו של סדן, **בין דין לחשבון: מסות על סופרים וספרים** (תל-אביב: דביר, 1963), עמ' 96-101.
19. שמעון הלקין, "מבוא", **כל שירי יצחק למדן** (ירושלים: מוסד ביאליק, 1973), עמ' יא.
20. הלקין, **שם**, עמ' יב, יד.
21. ברוך קורצוויל, "התודעה ההיסטורית בשירי יצחק למדן", **בין חזון לבין האבסורדי: פרקים לדרך ספרותנו במאה העשרים** (שוקן: ירושלים, 1966), עמ' 102, 106-107.
22. ברזל, **שירת ארץ-ישראל - אקספרסיוניזם נבואי**, עמ' 472-473.
23. איסאק באבל, **חיל הפרשים ועוד סיפורים** (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2002), עמ' 46, 68, 106.
24. אלכסנדר בלוק, **שנים-עשר**, תרגם אברהם שלונסקי (תל-אביב: ספרית פועלים, תשל"ב), עמ' 39.
25. ולדימיר מאיאקובסקי, **ענן במְכַנְסִים**, תרגם אריה אהרוני (תל-אביב: ספרית פועלים, 1991), עמ' 27.
26. ראו: <http://benyehuda.org/bialik/beir.html>.
27. **שירת רחל**, עמ' ר"ג.

